

# Ratom suprotivu recesije

„Rat je igra koju kraljevi nikad ne bi igrali kad bi njihovi podanici bili pametni.“

William Cowper (1731 – 1800)

„Kad bogati ratuju siromasi ginu.“

Jean-Paul Sartre (1905 - 1980)

„Neprijateljstvom narodâ koriste se samo krvnici njihovi.“

Ante Starčević

Rat je zlo čiji je sveukupni društveni završni račun uvijek u minusu, što ne znači da su *svi* u minusu i da nema ovećih društvenih podgrupa kojima je rat isplativ biznis. Ratovi su vrlo često začeti u krevetu zagrljenih ekonomskih interesa, no budući da je vrlo teško mobilizirati velike grupe ljudi za marš u izglednu smrt radi ugojenja tuđih novčanika (pa i vlastitih – jer danas će većina radije birati kakav-takav život nego visoku vjerojatnost glavne uloge u pogrebnoj povorci radi eventualne buduće imućnosti), ratovi se pakiraju u teatralnu ambalažu s ilustracijama povijesne preuzvišenosti, ponosa i časti, tradicije i patriotizma, slobode i demokracije, i sl. Mozak ne pregrijava pri logičnom povezivanju onih koji u ratovima zarađuju s onima koji ratove iniciraju, ili potiču, ili olakšavaju, ili sukobe podmazuju. No, ako je nešto logično to ne znači odmah i da je jedino moguće; čak ni da je vjerojatno (npr. u Hrvatskoj bi bilo logično riješiti neko ekonomsko pitanje na određeni način; upravo suprotno – sasvim je moguće, pa čak i vjerojatno – da se to pitanje *neće* riješiti na logičan način).

U redu, summa summarum – rat je civilizacijsko, općeljudsko zlo (malo tko normalan bi se usudio tome suprotstaviti), no promatra li se partikularno moglo bi se pitati: je li rat ekonomsko zlo? Stavljajući u zajednički kontekst s jedne strane gnjavažu višegodišnje recesije u Europskoj uniji i SAD-u, a s druge strane znajući da su u korijenima sirijske (i blisko-istočne) krize ekonomski interesi i energetska geopolitika; s treće strane imajući u vidu nedavno izvršene terorističke napade u Europi – kako izvršene tako i planirane napade koji samo što se ne dogode (tako kažu); i konačno promatrajući građane pojedinih europskih velegradova koji su zbog ovih možebitnih napada u svojevrsnom kućnom pritvoru, a ulice su im opsjednute dugim cijevima, nije nelogično pomisliti kako su sve pojave u ovoj kilometarskoj rečenici na neki način povezane. Pa ako mozak i ne pregrijava pri logičnom povezivanju navedenih pojava, to još uvijek ne znači da one doista i *jesu* dio jedne te iste priče. Bilo bi dobro biti oprezan i odbaciti preuranjeno zaključivanje sve dok ne iskrсну kakvi čvrsti dokazi. Zanimljivo je zapitati se jesu li ratovi isplativi. Čine li ratovi korist makroekonomiji? Rat kao dobro...?! Da, takva pitanja u božićno doba u stanju su postaviti samo ekonomisti. Svim na zemlji *rat*, veselje?! U modernom svijetu svaka izopačenost, nažalost, ima svoga promicatelja.

Jedna od prvih asocijacija na Božić je mir. Kao i za brojne druge stvari u životu, i vrijednost mira uviđa se tek kada mira ponestane. E, mira rapidno ponestaje; prije nekoliko tjedana francuski je predsjednik objavio totalni rat, a u tome ga je podržala većina zapadnih država. Do kraja listopada ove godine u sektoru vojne industrije diljem svijeta sklopljeno je poslova vrijednih 64 milijarde dolara, što je 190 posto više nego cijele prethodne godine. U tom kontekstu nije zgorega promotriti što kažu i kako razmišljaju neki od vodećih svjetskih ekonomista: kako rat utječe na ekonomiju.

Prema izvještaju Svjetskog ekonomskog foruma o najvećim globalnim rizicima 2015. godine, sastavljenom na temelju ankete 900 sudionika Svjetskog ekonomskog foruma, na vrhu ljestvice najvećih svjetskih rizika su geopolitički rizici, i to rizici međunarodnih sukoba. Drugim riječima, ekonomski stručnjaci misle da najveći rizik ove godine nisu klimatske promjene, porast razine oceana, promjene kamatnih stopa, kolaps cijena dionica ili nešto treće, već ratovi. Poznato je, u ekonomiji rizik ne predstavlja samo opasnost, jer zarada bez rizika je skoro pa nemoguća (usput, njemačke obveznice „isplaćuju“ negativni prinos). Tako i pojedini ekonomisti ratove promatraju secirajući pozitivne učinke rata na ekonomiju, odvajajući ih od svega ostaloga što ratovi nose.

Među mnogim ekonomistima rašireno je mišljenje da je su veliki ratovi protuotrov depresijama i recesijama. Paul Krugman, američki ekonomist i „nobelovac“, pisao je u New York Timesu: *„Drugi svjetski rat je veliki prirodni eksperiment s učincima velikog povećanja državne potrošnje, i kao takav oduvijek je služio kao važan pozitivan primjer nama koji promičemo aktivan pristup rješavanju problema ekonomske depresije.“* Slobodnijim riječima, on (među ostalima) tvrdi da ratovi izvlače ekonomiju iz recesije/depresije. Kada Krugman kaže „nama“, govori o tzv. keynesijancima, odnosno onima koji promiču veći angažman države u ekonomiji. Mnogi od njih oslikavaju rat – katkad otvoreno, katkad neizravno – kao sredstvo povećanja državne potrošnje koje se prelijeva u privatni sektor i tako potiče ekonomsku aktivnost. Država naveliko investira u vojnu opremu koju proizvode privatne (i državne) firme, te firme kupuju sirovine i poluproizvode od drugih tvrtki, pa u konačnici sve više radnika prima plaću. Ovi radnici troše svoju plaću na potrošnju, kupujući koješta, a to „koješta“ proizvode treće firme koje na taj način stječu prihode, i vrti se kotač ekonomije.

Svega nekoliko mjeseci nakon financijskog sloma u jesen 2008. godine Martin Feldstein, profesor na Harvardu i predsjednik vijeća ekonomskih savjetnika bivšeg predsjednika Reagana, u Wall Street Journalu zagovarao je povećanje proračuna za Ministarstva obrane i domovinske sigurnosti, veću kupovinu vojne opreme i naoružanja, i povećanje broja vojnih regruta koje bi *„stvorilo novih 30.000 radnih mjesta godišnje“*. Je li radno mjesto vojnika ekvivalent radnom mjestu NKV zidara, ili nekom drugom zaposlenju? Mnogima jest. Trošak plaće je trošak plaće. Je li on utrošen na ovo ili ono, drugo je pitanje. Bitno je da je čovjek zaposlen i da prima plaću, a sad zarađuje li on tako što piskara tekstove u nekom tjedniku ili baca bombe po Afganistanu – to je izgleda njegov privatni problem.

Tyler Cowen, još jedan američki profesor i kolumnist u New York Timesu, piše ondje svoj tekst iznad kojega se koči naslov: *„Izostanak velikih ratova mogao bi škoditi ekonomskom rastu“*. Piše profesor: *„Premda zvuči nelogično, veći mir u svijetu može otežavati ostvarenje viših stopa ekonomskog rasta čineći ih manje hitnima i stoga manje vjerojatnima.“* Narodski rečeno: u miru smo opušteni, ležerni, spori. Otežemo. Rat prisiljava ekonomiju na žurno postizanje više stope rasta. Da se ne shvati krivo, piše on dalje (u malko slobodnijem prijevodu): *„Ne tvrdi se ovdje da ratovi unaprjeđuju ekonomiju, jer stvarni konflikt donosi smrt i uništenje. (...) Radi se o tome da rat prisiljava vlade da fokusiraju*

*svoju pažnju na donošenje nekih važnih dobrih odluka – kao što je investiranje u znanost ili liberalizacija ekonomije. Takvo fokusiranje završava poboljšanjem dugoročnih ekonomskih izgleda.“* Opet narodski rečeno: rat (ili prijetnja ratom) je izvanredna situacija, i u takvim okolnostima mogu se donijeti i provesti odluke koje u miru ne bi prošle (ili ne bi prošle jednostavno), a te odluke unaprijeđuju dugoročni boljitak ekonomije.

Neporecivo je: investiranje u vojnu opremu donijelo je u civilni život mnoge inovacije. Računarstvo, nuklearna energija, zrakoplovi na mlazni pogon, kompozitni materijali,... popis je podug, iako bi bilo dovoljno napisati samo jednu riječ: Internet. Rat (i prijetnja ratom) potiče, štoviše – forsira – inovativnost, a inovacije se poslije koriste i u civilnoj domeni. Nije pretjerano reći da je većina izuma u suvremenoj civilizaciji nastala ili sasvim slučajno, ili kao posljedica utrke za boljim oružjem, odnosno za vojnom dominacijom. I sam Leonardo da Vinci radio je kao vojni inženjer, osmišljavajući izume poput samostrijela, topa s tri cijevi, oklopljenog vozila (preteča tenka), i sličnoga. Spomenimo i angažman Alberta Einsteina oko izrade atomske bombe.

Kada se u sve uplete i iskrivljeno tumačenje jednog od povijesno značajnijih ekonomista, Josepha Schumpetera, koji je popularizirao pojam „kreativne destrukcije“ kao koncept koji opisuje poslovne cikluse i ekonomsku inovativnost – nikako ne kao neronovsku ideju stvaranja na zgarištu, ne čudi što ne nedostaje onih koji se upecaju na zamisao rata kao katalizatora ekonomskog rasta. (Iako, treba biti blag prema Krugmanu i njegovim kolegama; to što oni uočavaju partikularne pozitivne ekonomske aspekte rata ne znači da oni pozivaju u rat. Ipak ostaje činjenica to što se njihova razmatranja koriste u promociji rata kao proturecesijskog alata.)

Na sreću, ljudi su nesložni (osobito u ekonomiji). Postoje i brojni drugi utjecajni ekonomisti koji stvari promatraju sasvim drugačije – višedimenzionalno, i koji ne razlažu posljedice rata u različite komponente, uzimajući i opisujući samo pozitivne. Jedan od njih, Joseph Stiglitz, opet profesor i „nobelovac“, piše: *„Često se kaže da je Drugi svjetski rat izvukao svijet iz Velike depresije, i odonda se proširila reputacija rata kao podsticaja ekonomiji. Neki čak sugeriraju da su ratovi potrebni kapitalizmu, i da bi bez njih recesija uvijek vrebala iza ugla. Danas znamo da su to besmislice. Prosperitet 1990-tih pokazuje da je mir ekonomski daleko bolji nego rat.“* I kada se zanemare i humanost i emocije, i kada se razmišlja ekonomski ultra-racionalno, lako je uvidjeti da se rat ne isplati. U mirnodopsko vrijeme pre-investiranje u oružje je poput kupnje preskupe police osiguranja. Bačen trošak. Ulaganje u vojnu opremu rezultira manjim raspoloživim proračunom za druge, daleko produktivnije i profitabilnije aktivnosti. U ratno vrijeme svi ekonomski resursi bivaju upregnuti u svrhu rata, a umjesto toga mogli su se koristiti za razvoj ekonomije bez rizika destrukcije. Posljedice ratova su dugotrajne makroekonomske nestabilnosti, inflacija, prezaduženost. A to su uobičajene posljedice i ako je rat *dobiven*.

### **Uništenje kao poticaj razvoju**

Kada se čuju ekonomska opravdanja za rat najbolje je prisjetiti se priče o razbijenom izlogu. Neki huligan zavitla ciglu u izlog nasumične trgovine i razbije staklo. Vlasnik trgovine mora platiti 12.000 kuna + PDV za kupnju i postavljanje novog stakla. Država dobiva 3.000 kn u proračun i s tim novcem plaća profesore, liječnike, potiče poduzetništvo, itd. Staklar s 12.000 kn plaća svoje dobavljače i radnike. Radnici plaćom kupuju potrošnu robu i svakojake druge stvari. Prodavatelji tih „svakojakih drugih stvari“ prosperiraju jer dobivaju nove prihode. Dobavljači staklara, tj. oni koji staklaru isporučuju repromaterijal, plaćaju svoje

radnike i svoje dobavljače. I ti radnici s plaćom kupuju „svakojake druge stvari“. Dakle, 15.000 kuna prelijeva se kapilarno u ekonomski sustav i potiče rast BDP-a. Sve u svemu, huligan ispada heroj.

Rupa u ovoj priči, kao i u rezoniranju onih koji promoviraju rat kao proturecesijski alat, jest u tome što se propušta uočiti sve ono što je vlasnik trgovine mogao napraviti s 15.000 kuna, a nije mogao jer ih je morao utrošiti na novi izlog. Da staklo nije razbijeno on bi imao i 15.000 kuna i izlog, ali ovako ima samo izlog. Mogao je 15.000 kuna potrošiti na nešto drugo i svejedno zavrtjeti taj novac u ekonomskom sustavu.

Kad god država troši novac na nešto potrebno je apstraktno razmišljati. Što se sve moglo s tim novcem učiniti napraviti, a nije se učinilo? Ako se razmatra gradnja mosta vrijednog nekoliko milijardi, što bi se umjesto toga moglo učiniti s tim milijardama? Isto je s vojnom potrošnjom. Država mora imati vojsku, to je jasno. No, koja je funkcija vojske? Je li ona alat izlaska iz ekonomske krize, ili alat osiguranja? Alat treba koristiti u svrhu kojoj je namijenjen. Rupa na hlačama ne šije se čekićem.

### **Hrvatski „vojni“ poduzetnici**

Svega par dana nakon terorističkog napada na Pariz otvoren je Milipol - međunarodni sajam vojnog i policijskog naoružanja i opreme. Sajam se održao gdje je i predviđeno - u Parizu. Ondje su trebali izlagati i hrvatski poduzetnici, no umjesto njih osam koliko ih se prijavilo za predstavljanje na sajmu je izlagalo troje, jer ih je pet otkazalo put zbog napada. Bilo kako bilo, u Hrvatskoj postoje svjetski poznati proizvođači oružja. Jedan od njih u prošloj godini ostvario je preko pola milijarde kuna prihoda. Evo nekih od značajnijih hrvatskih poduzeća koje opslužuju i vojnu industriju:

| Tvrtka        | Prihod u 2014 (kn) | Broj zaposlenih |
|---------------|--------------------|-----------------|
| HS-Produkt    | 587.395.400        | 1.700           |
| Agencija Alan | 301.809.400        | 19              |
| Šestan-Busch  | 86.447.800         | 60              |
| M - 90        | 6.363.200          | 12              |

### **Rast cijena pojedinih dionica uslijed terorističkih napada**

Nakon terorističkih napada na Pariz cijene dionica najvećih svjetskih kompanija u vojnoj industriji snažno su porasle. Investitori očekuju da će ovi proizvođači raketa, bombi i ostalog oružja dobivati nove lukrativne ugovore i da će im rasti prihodi. To je osobito bitno za proizvođače koji imaju zabranu izvoza najboljega oružja, jer ih njihove domicilne države žele zadržati za sebe.